

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1945

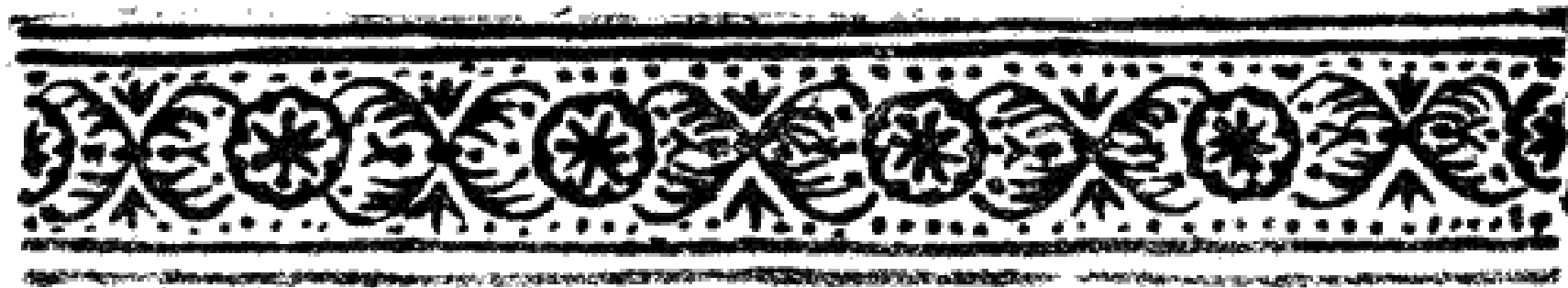
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΑ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΣΟΛΩΜΙΚΟ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΨΑΡΩΝ

“Ότι ο Σολωμός δώ κ’ ἐκεῖ στὰ τραγούδια του μεταχειρίστηκε γλωσσικά στοιχεία, πού δέν ταιριάζουν καλά-καλά στὰ δημοτικά μας, εἶναι κατακάθρη ἀλήθεια. Μὰ τὰ ψεγάδια αὐτά τοῦ μεγάλου Σολωμοῦ εἶναι πολύ λιγώτερα παρ’ ὅ,τι φαντάζονται καί συνηθίζουν ν’ ἀναφέρουν οἱ ἀντήνωμοι καί μικροὶ καταλαλητές τοῦ Ἑθνικοῦ Ποιητῆ.

Στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας, στὰ φοιτητικά μου τὰ χρόνια, ἦταν ἕνας ξακουστός καθηγητῆς μ’ ἀπέραντη σοφία στὴν ἀρχαία φιλολογία κι’ ἀπ’ τ’ ἄλλο μέρος μὲ τραπὴ περιφρόνηση στὰ νεοελληνικά γράμματα. Ὁ ξακουστός καθηγητῆς δὲν ἐχώνευε τοὺς λογοτέχνες τοῦ τόπου μας, διάβαζε τὰ βιβλία τους, σημειώνοντας σὲ δαῦτα μόνον γλωσσικὲς ἀδυναμίες, πολλές φορές σωστές, κάποτε καί φανταστικές. Εἶχε κίβλας συντάξει ὁ πολύξερος καθηγητῆς ὀλόκληρο κατάλογο ἀπὸ ψεγάδια, «ἀφρευθῆ μαρτύρια — καθὼς ἔλεγε — τῆς ἀμαθείας τοῦ Σολωμοῦ περὶ τὸν Ἑλληνα λόγον». Ὁ ξακουστός καθηγητῆς ἐφελνε τὸν ἐξάψαλμο τοῦ ψάλτη τῆς Ἑλευθερίας κ’ οἱ μαθητῆς του — κ’ εἶχε ὁ καθηγητῆς πολλοὺς καί πιστοὺς μαθητῆς — μὲ τὸ νῆ καί μὲ τὸ σίγμα ἔγραφαν στὰ χαρτιά τους ὅ,τι ἐκεῖνος ἔλεγε. Ἐτσι τοῦ Σολωμοῦ ὁ ἐξάψαλμος βρῆκε μεγάλη διάδοση· κομμάτια ἀπ’ αὐτὸν ἀκούω καί τώρα ἀπ’ τὸ στόμα δασκάλων, πού ἀστόχαστα ξαναλέγουν ὅ,τι ἀκουσαν ἀπ’ τὸν πολύξερο καθηγητῆ· αὐτὸ ἀνάμεσα στ’ ἄλλα εὑρίσκει στὸ Σολωμικὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν καταστροφή τῶν Ψαρῶν¹ διπλὸ ψεγάδι στοὺς στίχους 3-4 :

μελετᾶ τὰ λαμπρὰ παλληκάρια
καί στὴν κόμη στεφάνι φορεῖ

Ἐλεγε ὁ ξακουστός καθηγητῆς, ὅτι ὁ τρίτος στίχος, πού ἀναφέραμε παραπάνω, δείχνει πόσο λίγο ἤξερε τὰ ἑλληνικά ὁ Σολωμός, γιατί τὸ ρῆμα μελετᾶ στὰ ἑλληνικά σημαίνει: ἐπιμελοῦμαι, φροντίζω, ἀσχολοῦμαι, σπουδάζω, ἀπαγγέλλω ἐπὶ ἀκροατηρίου, ἐπιτηδεύομαι ἐπιτηδεύμα ἢ ἀσκοῦμαι νὰ μάθω αὐτό, γυμνάζω, ἐξασκῶ, ἀναγινώσκω λόγον ὅπως ἀποστηθίσω αὐτόν, ἐξετάζω ὡς ἰατρός νόσημα, προσπαθῶ νὰ θεραπεύσω αὐτό». Βέβαια ὅλες τίς σημασίες αὐτές ἔχει τὸ μελετᾶ σὲ ἀρχαία κλασσικά καί τὰ μεταγενέστερα ἑλληνικά, ὅπου κίβλας τὸ ρῆμα ἔχει πάρα πολλές σύνταξεις. Μὰ ὁ ξακου-

στός καθηγητῆς ἐβχνοῦσε, ὅτι στὰ νέα ἑλληνικά μελετᾶ χωρὶς ἀντικείμενο=καί σκέπτομαι, νοιάζομαι, ἔχω στὸ νοῦ μου², μὲ ἀντικείμενο=καί μνημονεύω, ἀναφέρω (ὅπως μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα κι’ ὁ Σολωμός στὸ στίχο πού ἀναφέραμε παραπάνω) Ὁ Λεωνίδας Ζῶης στὸ πολῦτιμο φιλολογικὸ καί ἱστορικὸ λεξικὸ τῆς Ζάκυθος, πού μᾶς ἐχάρισε, ἀναφέρει τὸ δημοτικὸ³ :

«Μελετᾶω = (δια)σκέπτομαι, προτίθεμαι, μέλλω, μελετῶ, ἀναφέρω...».

Στὸ ἴδιο λεξικὸ τῆς Ζάκυθος βρίσκεται⁴ καί ἡ λέξη «Μελετημένη»=γυνή, ἧς ἡ ὑπόληψις διεσῶρη ἐπὶ ἐρωτικοῖς παραπτώμασι» (σ’ ἄλλα μέρη μιὰ τέτοια γυναίκα λέγεται: κακοφούμιστη). Ἡ Σολωμικὴ ἔννοια τοῦ μελετᾶ (=μνημονεύω, ἀναφέρω) δὲν εἶναι περικωρισμένη μόνο στὴ Ζάκυθο, τὴν ἀπαντοῦμε καί σ’ ἄλλα πολλὰ μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀρκαδικὸ μοιρολόγι τελειώνει μὲ τὸ στίχο :

σὲ μελετᾶ τ’ ἀχνίλι μου, μέσα καρδιά μου
λυώνει⁵

Καί σὲ γράμμα, πού γράφει στὶς 3, VI, 1824 ὁ Γιώργης Σισίνης ἀπὸ τὴν Γαυτούνη στὸν Κωσταντῆ Δραγώνα στὴ Ζάκυθο, διαβάζουμε : «Ὅσον διὰ τὸν Φογίσταν, ἐμένα ὀλίγον μὲ μέλει, πλὴν μελετᾶ [=ἀναφέρει] μερικὰ ὀνόματα, ὅπου πρέπει νὰ φέρῃ μεγάλην ταραχήν»⁶.

Στὴν Ἠπειρο παίρνει τὸ ρῆμα καί καλὴ καί κακὴ ἔννοια: μελετᾶ = παινεύω, κι’ ἀπ’ τ’ ἄλλο τὸ μέρος=βλαστημῶ (πρβλ. τὴν Ἠπειρωτικὴ παροιμία «Ἐχεις ἄλογο; νὰ τὸ μελετᾶς» καί τὴ φράση: «αὐτὸς μελετᾶ [=βλαστημᾶει] σκύλους κι’ ἀνθρώπους»⁶.

Ἡ γιαγιά μου, ὅταν ἤμουνα παιδί, συχνὰ μοῦλεγε: «Παιδί μου, σὰν πεθάνω νὰ μὲ μελετᾶς (=μνημονεύης)». Καί τώρα στὰ γηρατειὰ μου ἀκουσα καί τὴν εὐχή: «Νὰ ζήσης καί νὰ μελετᾶς τὴν καλὴ σου μητέρα, πού νὰ τὴ συχωρέσῃ ὁ θεός». Πολὺ μεγάλη διάδοση ἔχει τὸ ρῆμα στὴν ἐκκλησιαστικὴ δημοτικὴ γλῶσσα: ὁ λειτουργὸς μελετᾶ (=μνημονεύει) στὴν ἐκκλησία ὀνόματα πεθαμένων (ἐὐπὲρ ἀναπαύσεως) ἢ ζωντανῶν (ἐὐπὲρ ὑγείας) μυστικὰ στὴν ἁγία πρόθεση ἢ δυνατά («παρησίαν») στὴν ξεφώνηση⁸. Καί φράση: «δίνω νὰ μελετήσουν» (=μνημονεύσουν δηλαδὴ ὀνόματα ἀπ’ τὸν παπᾶ

στην ἐκκλησία). Καί σύνθετα καί παράγωγα ἔδωκε τὸ μελετῶ=μνημονεύω. Πρῶτα-πρῶτα τὸ μελέτημα, πού στήν Ἠπειρο — καθὼς φαίνεται — ἔχει μόνο καλὴ σημασία (=ἔπαινο)¹. Ἐπειτα τὸ κακομελετῶ (πρβλ. τὴν πολὺ συνηθισμένη παροιμία: «Καλομελέτα κ' ἔρχεται»² καί τὸ κακομελετῶ (μνημονεύω στὸ κακό, βλασφημῶ, καταριέμαι). Γιά τὸ ἐπίθετο ἀμελέτητος³, τοὺς λογιῆς-λογιῆς τύπους του καί τίς σημασίες πού ἔχει στὰ ἑλληνικά μέρη, τώρα μᾶς φωτίζει τὸ Ἱστορικό Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς⁴, πού δῶ καί κάμποσα χρόνια ἄρχισε νὰ τυπώνη ἡ δική μας Ἀκαδημία. Ἀμελέτητον (ὡς οὐσιαστικὸ) λέγεται ὁ διάβολος, ὁ πειρασμός, ὁ ξαποδῶ καί ὁ,τι ἄλλο κακὸ πνεῦμα, πού κανεὶς δὲν πρέπει ἢ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μνημονέψῃ. Τὸ θηλυκὸ ἀμελέτητη=ἡ βλογιά (ἔτσι στὴ Ζάκυθο⁵ καί στ' ἄλλα Ἐφτάνησα καί στὸ Μωριᾶ) καί ἡ κάψα ἢ θέρμη (στὸ Τσιρίγο καί στ' ἀντικρινὰ μέρη τῆς Μάνης). Τὸ οὐδέτερο ἀμελέτητο=τὸ γλυκὸ (=ἡ ἐπιληψία, ἔτσι στὴ Ζάκυθο⁶), ἑξωτικὸ δαιμόνιο (στὴν Ἀρκαδία καί σ' ἄλλες ἐπαρχίες τοῦ Μωριᾶ), τὸ ποντίκι κι' ἄλλα συγγενικά πρὸς τὸ ποντίκι ζῶα ἀπὸ κείνα πού σέρνονται (στὴ Ζάκυθο⁷), ἡ λοιδορία⁸ (στὴν Αἰτωλία), τὸ ἀγγούρι καί ἡ ἀγγουριά⁹ (στὴν Ἀθήνα καί σ' ἄλλα μέρη) τὸ σκόρδο (σὲ πολλὰ μέρη) τὸ χαλάζι, τὸ ξύδι (στὴν Τσακωνιά¹⁰ σ' ἄλλα μέρη τοῦ Μωριᾶ), ἡ ἀρρώστια ἀνθραξ (στὴ Ρούμελη), ἡ ἀρρώστια Καρκίνος (στὴν Κεφαλλονιά), πρίσιμο μὲ ὄμπιο ἢ ξάνθημα, πού βγαίνει στὰ δάχτυλα καί φέρνει πόνους (στὸ ἴδιο νησί). Ὁ πληθυντικὸς τοῦ οὐδετέρου: τ' ἀμελέτητα=ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ κορμιοῦ ἀνθρώπων καί ζώων, πού δὲν πρέπει κανεὶς ν' ἀναφέρει, γιατί ἔτσι ὀρίζουν οἱ καλοὶ τρόποι (ἀμελέτητα=οἱ ὄρχεις, ἄλλοιῶς: ἀμίλητα, ἀμάλαγα, ἀμαρτωλά, ἀρχίδα, ἀχαμνά, τρυφερά¹¹). Μιά τσακωνικὴ παροιμία δίνει τὴ συμβουλή: Μὴ μελετήνερε τὸ καὸ' ἔμπαρῖντα ἀμελέτητε=μὴ μελετᾷς (μνημονεύεις, συλλογίζεσαι) τὸ κακό, ἔρχεται ἀμελέτητο (χωρὶς νὰ τὸ μνημονεύσης)¹².

Ὅλα τὰ παραπάνω παραδείγματα δείχνουν, ὅτι ὁ στίχος τοῦ Σολωμοῦ:

μελετᾷ (ἀναφέρει, δηλαδὴ ἡ Δόξα) τὰ λαμπρά παλληκάρια

εἶναι καλοφτιασμένοι ἀπάνω στὴ γλῶσσα καὶ στὰ αἰσθήματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ¹³.

Ὡς πρὸς τὸν στίχο 4 τοῦ ἐπιγράμματος γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν ὁ ξακουστὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου μὲ μεγάλη ἀγανάκτηση τὸν ἐχαρακτήριζε «βάρβαρον» κι' «ἀνελλήνιστον». «Λέγουσιν — ἔκραζε μ' ἄλητὴ δύναμή του — οἱ ἀπαίδευτοι Ἕλληνες φορῶ καπέλο, φορῶ φέσι, φορῶ τσεμπέρι, φορῶ σκούφια», ὁ στίχος:

καί στήν κόμη* στεφάνι φορεῖ

εἶναι ἀνελλήνιστος. Μὰ πάλι ὁ ξακουστὸς καθηγητὴς ξεχνοῦσε ἢ δὲν εἶχε καθόλου ἀκούσει τὴν κατάρα πού λένε σὲ κορίτσια: «Νὰ μὴ φορέσης στεφάνι=μὰ μὴ στεφανωθῆς, νὰ μὴν παντρευθῆς». Ἡ κατάρα αὐτὴ καθὼς μ' ἔμαθαν μαθητὲς μου — ἀκούγεται πολλὲς φορές στὴ Δυτικὴ Ρούμελη. Ἄτός μου τὰ Χριστοῦγεννα τοῦ 1940 στὸν Κραβασαρά τῆς Ἀκαρνανίας ἀκουσα μίαν ἀραχλὴ μάννα νὰ μύρεται μπρὸς στὴ νεκρὴ κόρη της, πού δὲν τὴν ἀφήκε ὁ Χάρος ἀνὰ φορέση στεφάνι».

Ὁ ξακουστὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου δὲν ἦταν ὁ μόνος πού σκόνταβε στὴ Σολωμικὴ καί λαϊκὴ φράση: «στεφάνι φορεῖν» κι' ἄλλοι παθόνανε τὸ ἴδιο, γι' αὐτὸ ἀλλάξανε τὸ Σολωμικὸ στίχο λέγοντας:

καί στὸ χέρι στεφάνι κρατεῖ.

Τὴν παραλλαγὴ αὐτὴ σημείωσε κι' ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς στὴν ἔκδοσή τῶν Ἀπάντων τοῦ Σολωμοῦ, πού ἔκαμε ἡ Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ¹⁴. Τὴν ἴδια παραλλαγὴ ἀκουσα κι' ἐγὼ πολλὲς φορές (μιά φορά στὴν Καλαμπάκα κι' ἀπ' τὸ στόμα δασκάλου, πού στὸ Δημοτικὸ μάθνε τοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ στὰ μαθητοῦδια του).

Ὁ Πολυλᾶς τυπώνοντας τὸ περίφημο ἐπίγραμμα τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, πού σ' ἔξι μόνο στίχους κλείνει ὁλόκληρο δράμα ὁλόγυρα στὴ Δόξα¹⁵, ἐσημείωσε, ὅτι τοῦτο καί μερικὰ ἄλλα ἐπιγράμματα δὲν εὑρέθηκαν εἰς τὰ χειρόγραφα [τοῦ ποιητῆ], ἄλλὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς γραφῆς βεβαιώνουν ὁ Ἐκδότης [=Ι. Πολυλᾶς] καί οἱ συνεργάταις του, ὅπου τὰ ἀκουσαν ἀπὸ τὸν ποιητῆ¹⁶. Στὴ Ζάκυθο δὲ συνηθίζεται ἡ φράση: φορῶ στεφάνι¹⁷, συνηθίζεται ὅμως — καθὼς εἶπαμε — στὴ Δυτικὴ Ρούμελη γι' αὐτὸ στοχάζομαι, ὅτι ὁ ἐθνικὸς ποιητὴς ἀκουσε ἀπὸ κάποιο Ρουμελιώτη στὴ Ζάκυθο καί τὴν ταίριαξε πιδέξια στὸ πεντάκαλο ἐπίγραμμά του. Ξέρουμε, ὅτι ὁ Σολωμὸς μάζεβε χρήσιμο ὕλικὸ ἀπὸ κείνο, πού φτερούγιζε στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Καί ξέρουμε ἔπειτα, ὅτι στὰ πρῶτα δεκάχρονα τοῦ περασμένου αἰῶνα πολλοὶ Ρουμελιῶτες βρισκόσαντε στὴ Ζάκυθο· ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν κατατρεγμένοι ἀπ' τὸν Ἀλῆ-Πασᾶς κι' ἄλλους τύραννους, ἄλλοι ἦταν στρατιῶτες στὰ θελοντικὰ τάγματα τῶν Φράγκων¹⁸ κι' ἄλλοι γι' ἄλλους χίλιους μύριους λόγους εἶχαν κατασταλάξει στ' ἄνθος τῆς Ἀνατολῆς».

Πότε νὰ γράφτηκε ἀπ' τὸν ἐθνικὸ ποιητὴ τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν; Ὁ Πολυλᾶς¹⁹ ἐσημείωσε, ὅτι ἀπιθανῶς εἶναι γραμμένο στὰ 1825 καί τὸν καιρὸν αὐτὸν παραδέχτηκαν κι' ἄλλοι²⁰. Ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν ἔγινε στίς 21-26 τοῦ Γιούνη στὰ 1824. Στοχάζομαι πῶς στὰ 1824 πρέπει νὰ μεταθέσουμε τὸν καιρὸ, πού τέριαξε ὁ Σολωμὸς τὸ ἀθάνατο ἐπίγραμμα γιὰ τὸ μικρὸ νησί, γιὰ τὰ

1. Κόμη=τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς, καί στὴ Σο.

λωμικὴ φῶδὴ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ λάρδ Μπαίρον, στραφῆ 151.

λαμπρά παλληκάρια του και την αιώνια Δόξα του. Ένα γράμμα του Αρχείου Διουύσιου Ρώμα, με χρονολογία 12/24, VII, 1824, μᾶς κάνει γνωστά τὰ μαντάτα, πού είχαν φτάσει για τὰ Υαρά¹ στη Ζάκυθο κι' από κεί θά στέλνονταν και σ' άλλα μέρη. «Έχομεν ειδήσεις βεβαίας, — διαβάζουμε στο γράμμα — και δια γραφών και δι' άπαντημάτων, ότι ο στόλος τής Κωνσταντινουπόλεως έκαμεν απόβαση εις Υαρά 25 χιλ. στρατιώτας άνελπίστως, δια προδοσίας ενός Αίβολιώτου². Απεριγραπτος είναι ο κίνδυνος, ή θλίψις, όπου έδοκιμάσαμεν, και ένταυτώ άπεριγραπτος είναι ο ήρωϊσμός και θρίαμβος τών Υαριανών, Θεού βοηθεία, άποκαταστάθησαν τροπαιοῦχοι. Οι άνδρες έσκότωσαν τὰ γυναικόπαιδα δια να είναι έλεύθεροι εις τήν μάχην, και δια να μη σκλαβώνονται από τους τυράννους³ και πολλοί γυναίκες έρρίπτοντο εις τήν θάλασσαν μόναι των, δια να μη αιχμαλωτισθούν. 80 Υαριανοί εις μιάν τάπια, έπειτα από πολλήν μάχην, μήν ήμπορώντες να βιασάξουν, δια να μήν παραδοθούν, έβαλαν φωτιάν και εκάησαν άνταμώς με δσους έχθρούς. Έσκλάβωσαν πολλά γυναικόπαιδα θάνατος και εις το ένα μέρος και εις το άλλο και, ανάμεσα εις τὰ πλοία των, όπου έμπαρκαρίζαν τὰ αδύνατα μέρη, ένα πλοίο του καπ(ετάν) Αναγνώστη⁴ με 100 φαμίλιας, διωκόμενον από ένα τουρκικόν, έβαλε φωτιάν και εκάησαν, δια να μη πιασθούν⁵ όπου αυτά τὰ πλοία εύρέθησαν εκεί άραμένα, χωρίς έφόδια⁶ 6 χιλ. και επέκεινα έθανάτωσαν οι έδικοί μας, άγκαλιάζοντες ο εις υπέρ του άλλου, με τους λάζους⁷ τους δε λοιπούς έπολιόρκησαν. Τους έφθασαν δυνάμεις από τὰ άλλα νησιά, και ο έλληνικός στόλος, όρμησας με βίαν έξοπίσω, επειδή ήτον κινημένος με βουρλότα... κάμνουν πόλεμον φρικτόν ξηράς τε και θαλάσσης, και με απόφασιν, ή όλοι να χαθούν, ή να καύσουν τον στόλον του έχθρου. Τέλος πάντων ενίκησαν οι Υαριανοί και δεν εκυριεύθη ή πατρίδα τους⁸ και μέλλει να τελεύσουν όλοι οι εκεί αποβάντες Τούρκοι, και άντις όπου ο στόλος των έπήγεν εις Σμύρνην, δια να βόλη άσκήρια, επειδή ειδον τήν συμφοράν τους, μέλλει να μήν μεταγυρίση πλέον.

Τούτην τήν στιγμήν έφθασεν εις Μεσολόγγι καικι και μᾶς έκοινολόγησεν από εγκύτερο, όπου εκεί έπήγεν από Υαρά, ότι τους έχθρούς τους έξωλόθρευσαν, και πολλοί, όπου έμπαρκαρόντο με βάρκες δια να φύγουν και άπερνούσαν εις Αντίψαρα, έπήγαν οι έδικοί μας και τους έφόνευσαν. Αι άρμάδες μάχονται όλοένα εις εκείνα τὰ πέλαγα...». Καθώς βλέπει ο αναγνώστης το παραπάνω γράμμα τής 12/24 VII δεν λέγει για καταστροφή τών Υαρών παρά περισσότερο για ήρωϊσμούς, νίκες και θρίαμ-

βους τών Υαριανών, ξεχωριστά μολογώντας, ότι ή πατρίδα των δεν εκυριεύθη από τους έχθρούς. Στοχάζομαι λοιπόν, ότι ο Σολωμός έγραψε το έπιγραμμα για τήν καταστροφή τών Υαρών στην περίοδο 12/24, VII 31 XII 1824. Αργότερα από τις 18/24 VII 1824 ήρθε το μαντάτο τής μεγάλης συφοράς στη Ζάκυθο. Ο Ιστορικός τής Έπανάστασης Μ. Οικονόμος⁴, μᾶς αναφέρει, ότι μερικοί Υαριανοί, πού είχαν καπετάνιο τους ένα Δημήτρη Κολημέρη, φτάσανε προτύτερα στις 24 ή 25, VI 1824, έπειτα από ήρωϊκά κατορθώματα και βάσανα, στις Σπιέτσες κ' έφεραν εκεί το μαντάτο τής καταστροφής, πού πλάκωσε το νησί τους. Μα το θλιβερό τούτο μαντάτο δε ξαπλώθηκε, καθώς φαίνεται, γλήγορα ως τή Ζάκυθο. Όμως ή έφημερίδα τής "Υδρας «Φίλος του Νόμου» στις 23, VI, 1824, και τής 27, VI, 1824, δίνει τήν ειδηση, ότι «χαθήκαν τὰ Υαρά»⁵. Κοίταξε και το ποίημα του Σολωμού «Εις το θάνατο του Λόρδ Μπάϊρον» στροφές 152—159 και τις σκετικές «σημειώσεις του ποιητή».

Ο καθορισμός του καιρού, πού έφτασε το μαντάτο στη Ζάκυθο για το χάλασμα τών Υαρών, είναι σημαντικός για να τάξουμε όχι μόνο ποτε γράφτηκε το έπιγραμμα για το ήρωϊκό αυτό νησί, μα και ποτε γράφτηκαν οι στροφές 152—159 στο ποίημα για το Μπάϊρον, πού είναι σχετικές προς τὰ Υαρά. Στοχάζομαι πως και το έπιγραμμα κ' οι στροφές πού είπαμε, γράφτηκαν έπειτα από τις 12/24, VII, 1824. Κάτι γιορτές και κάτι χαροκότια, πού κανανε μερικοί Γάλλοι στη Σμύρνη, σαν πέρασε τὰ Υαρά, γιορτές πού τις αναφέρει ο Σολωμός στις στροφές 152—159 του ύμνου για τον Μπάϊρον, θά τις έμαθε ο ποιητής από το παράρτημα 34 του «Φίλου του νόμου»⁶, πού βγήκε στις 11/23, VI, 1824⁷. Τὰ «Ελληνικά Χρονικά» του Μεσολογγιού, πού πηγαίνανε γρηγορότερα από τις άλλες έλληνικές έφημερίδες στη Ζάκυθο, στο φύλλο τής 2, VII, 1824 τυπώνουν έπίσημα μαντάτα, απ' τ' Ανάπλι, πως οι Τούρκοι στις 22, VI, 1824 έκαναν απόβαση στα Υαρά, και βεβαιώνουν πως Υαριανοί και λοιποί Έλληνες εκεί βαστάνε καλά. Έχταχτη έγδοση τών «Ελ-

4. Ιστορικά τής Έλληνικής Παλιγγενεσίας ή ο ιερός τών Έλλήνων άγών (Αθήνα, 1873) σελ. 477.

5. Ο Αριθ. 29, τής 23, VI, 1824 του «Φίλου του Νόμου», σελ. 1 κ.έ., γράφει: «ΥΔΡΑ, 23 Ιουνίου. Χθές έφάνησαν εις το ανατολικόν μέρος 33 πλοία μικρά και μεγάλη Υαριανά, και σήμεραν το πρωί έφάνησαν μακρόθεν άλλα, εν φ' πολλά εκ των πρώτων έπέρασαν εντεθθεν έχοντα πολλούς γυμνοός και δυστυχείς Υαριανούς. Απροσδόκητον και φρικτόν φαινόμενον! Τὰ πλοία ταῦτα άφησαν έρήμους τοός λιμένας των, και διασώσαντα τινάς των κατοίκων από τήν σφαγήν και αιχμαλωσίαν των Τούρκων κατέφυγον εις ταῦτα τὰ μέρη!.. Ημείς κατά το παρόν δεν ήμπορούμεν να δώσωμεν εις το κοινόν τήν λεπτομερή ακρίβειαν των διατρεχόντων εις εκείνην τήν δυστυχή νήσον, οστε να κηρύξωμεν ακόμη τήν πανωλεθρίαν της, εν όσφ τουλάχιστον βλέπομεν πολλά εκ των πλοίων της διασωζόμενα, και ακούομεν ότι οι όπομείναντες μάχονται». Στον αριθμό 30 τής 27, VI, 1824 «Ο φίλος του νόμου» τυπώνει μαντάτα, πού βεβαιώνουν τήν έπιτυχίαν των Τούρκων στα Υαρά, αλλά δε θέλει ακόμα να πιστέψη στην τελειωτική καταστροφή του νησιού.

3. Είναι ο Υαριανός Αναγνώστης Μοναρχίδης (κοίταξε για δαύτονε το σύντομο νεκρολογικό σημείωμα στην «Πανδώρα», τόμ. ΙΘ' [1868/9] σελ. 78).

ληνικῶν Χρονικῶν», στίς 4, VII, 1824, τυπώνει μαντάτα ἀπὸ τ' Ἀνάπλι μὲ χρονολογία 26, VI, 1824, πού σὲ μερικά σημεῖα εἶναι τὰ ἴδια μὲ κείνα, πού λέγει τὸ Ζακυνθητὸ γράμμα, πού μερικῶς τὸ τυπώσαμε παραπάνω. Ἡ ἴδια ἑξαχτη ἔγδοση τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» τυπώνει μαντάτα ἀπ' τῆς Σπέτσες μὲ χρονολογία 25 VI 1824: «Χθὲς τὸ δειλινὸν ἦλθεν ἐνταῦθα πλοῖον Ψαριανόν, τὸ ὁποῖον περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς Κυριακῆς εἶχε μισεύσει ἐκ τοῦ λιμένος τῶν Ψαρῶν ὁ φρούραρχος τούτου μᾶς ἔχαροποίησεν ἀναγγέλλας τὰ ἀκόλουθα. Τὸ φρούριον τῆς νήσου καὶ ἡ πόλις τῆς εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων μόνον δύο καλὰ κανονοστάσια καὶ τινὰ ἄλλα ὀχυρὰ μέρη τῆς πόλεως εἶναι εἰς χεῖρας τῶν ἑθρῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ πήρανε οἱ Ἕλληνες, πού εἶχαν καὶ ἄλλες ἐπιτυχίες στὰ Ψαρά». Μὰ τὸ πάρισμο τῶν Ψαρῶν, πού ἀναφέρουν τὰ μαντάτα αὐτὰ τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» μερικῶς καὶ τὰ Ζακυνθητὰ μαντάτα μὲ χρονολογία 12/24 VII¹ γίναν ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ νησοῦ, ὅταν τὰ κοράβια τὰ δικά μας μὲ τὸν καπετὰν Ἀντρέα Μισαούλη πήγαν νὰ τὸ βοηθήσουν. Ἀληθινὰ τότε οἱ δικοί μας ξαναπήραν τὰ Ψαρά, μὰ ἡ Κυβέρνηση σὲ λίγες μέρες διάταξε τὸν Καπετὰν Ἀντρέα Μισαούλη νὰ τὰ ξαναδειάση. Στ' Ἀνάπλι ἔγινε καὶ γιορτὴ γιὰ τὸ ξαναπάρισμο τῶν Ψαρῶν καὶ ἔβγαλε λόγο «μετὰ τὴν ἐπιπνίκιον δοξολογίαν ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς»², ὁ σοφὸς δάσκαλος τοῦ Γένους.

Πότε πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ Σολωμικὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν ψαρῶν; Καθὼς βλέπω στὴν ἀρχὴ τοῦ 1857, ὅταν ἀκόμη δὲν εἶχε ὁ Ποιητὴς κλείσει τὰ μάτια του, τὰ πάντα ἀνοικτὰ καὶ ἀγρυπνα. Τότες τυπώθηκε βιβλίον, πού ἔχει τὸν παρακατινὸ τίτλον: «Ἐπανόρθωσις τῶν ἐν τῇ Σ. Τρικοῦπη ἱστορίᾳ περὶ τῶν Ψαριανῶν πραγμάτων ἱστορουμένων. Ὑπὸ Ν. Κοτζιά». Ἀθήνησιν, Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Κ. Παντελῆ, 1857³, Στὴ σελ. [5], προτοῦ ἀρχίσει τὸ κείμενον τοῦ Ν. Κοτζιά, ἔχει τυπωθῆ τὸ Σολωμικὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν. Καὶ σὲ μιὰ ὑποσημείωση διαβάζουμε γιὰ τὸ ἐπίγραμμα τοῦτα τὰ λόγια: «Ἐκ Σολωμοῦ ποιήματος Περὶ Ψαρῶν ἀλώσεως ἀνεκδότου».

Ἐπειτα ἀπὸ τὸ Σολωμικὸ ἐπίγραμμα ἀρχίζει τὸ κείμενον τοῦ Ν. Κοτζιά: «Οὐ μόνον ὁ μέγας τῆς Ζακύνθου ποιητῆς καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ περιώνυμοι τῆς Εὐρώπης ποιηταί, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας φιλέλληνας καὶ πατὴρ τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκος, θαυμάσαντες ἐξύμνησαν τὰ ἡρωϊκὰ τῶν Ψαριανῶν ἔργα, καὶ τὸν ὄντως θαυμασμὸν ἀξίον πατριωτισμὸν αὐτῶν». Τὸν ἴδιον χρόνον, στὰ 1857, φανερώθηκαν οἱ δύο πρῶτες συλλογὲς μὲ τὰ Σολωμικὰ τραγούδια, τοῦ Κ. Ρεσσόλμου⁴ καὶ τοῦ Ἀντρέα

Γ. Δαλαπῶρτα μαζί μὲ τὸν Εὐγένιο Ματζαβίνο⁵. Ἐπειτα ἀπὸ λίγους μῆνες, στὰ 1857, τυπώθηκε ἀπὸ κάποιον Δ. Ν. νέα, πολὺ κακὴ συλλογὴ ἀπὸ τραγούδια τοῦ Σολωμοῦ⁶. Καὶ ἀπὸ τῆς τριπλῆς αὐτῆς συλλογῆς, πού ἀναφέραμε, λείπει τὸ Σολωμικὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν⁷. Ἐπειτα ἀπὸ τὸν Ν. Κοτζιά πρῶτος ξανατύπωσε τὸ ἴδιον ἐπίγραμμα ὁ Πολυλάς στὰ Σολωμικὰ «Εὐρισκόμενα», πού φανερώθηκαν στὴν Κέρκυρα στὰ 1859⁸. Συγκρίνοντας τὸ ἐπίγραμμα, ὅπως τὸ τύπωσε ὁ Ν. Κοτζιάς (=Κ.) καὶ ὅπως τὸ τύπωσε ὁ Πολυλάς (=Π.) βλέπουμε μερικὲς φωνητικὲς παραλλαγές: στ. 4 Κ.: Κ' εἰς τὴν, Π.¹²: Καὶ σ' τὴν—στ. 5 Κ.: Γινομένο, Π.: Γενάμένο—στ. 6 Κ.: Π' οὐχαν, Π.: Ποῦ εἶχαν. Οἱ γραφῆς τοῦ Πολυλά φαίνονται πιὸ γνήσιες.

Παλαμικοὶ στίχοι καὶ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν. Πρβλ. πρῶτα-πρῶτα ἀπ' τὸ τραγούδι «Ἡ Παιδοῦλα στὸν τάφον τοῦ Μπότσαρη», πού ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς γιὰ πρώτη φορὰ τύπωσε στὰ 1919 στὴ συλλογὴ του «Τὰ Παράκαιρα»: (Β' ἐκδ., σ. 124):

Μία παιδοῦλα στὸν τάφον τοῦ Μπότσαρη
δὲ γυρεύει οὔτε ὕπνον οὔτε ὄνειρον.
Μελετᾷ τὰ λαμπρὰ παληκάρια
καὶ στὴν πλάκα τοῦ τάφου ἀλαφρόγυρτη
γιὰ κοντύλι κρατῶντας αἰτόφτερον,
γράφει ἀπάνω στὸ μνήμα σου, Μπότσαρη,
μὲ μιὰ λέξη τὸν ὕμνον σου: Δόξα!

Πρβλ. ἔπειτα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ τὸ τραγούδι «Γιὰ τὸν τάφον τοῦ ζωγράφου Γύζη», πού ζωγράφησε τὴ «Δόξα τῶν Ψαρῶν»:

Τεχνίτη χάρε,

... σκάλισε ὅλα
ὅσα ἱστοροῦσε τοῦ ζωγράφου τὸ κοντύλι
καὶ σπείρει ἀνάμεσα, καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, παντοῦ,
ρόδα παρμένα ἀπὸ πρωτόφαντον Ἀπριλίον.
Καὶ κάτου κάτου
σκάλισε ἀκόμα
ἀναβρυσμένο ἀπὸ τὸ πατρίον χῶμα,
τὸ μέγα δράμα, τὴ Δόξα.
Καὶ στὸ βιβλίον τῆς κλιτῆ στοχαστικᾶ
ἄς γράφῃ ἡ Δόξα τ' ὄνομά του.

Ὁ περίφημος Τηνιακὸς ζωγράφος Νικόλαος Γύζης πέθανε στίς 3 τοῦ Γενάρη τοῦ 1901 στὸ Μόναχο. Σύγκαίρα ἔγραψε τὸ τραγούδι του «γιὰ τὸν τάφον τοῦ Γύζη» ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς, πού τὸ πρωτοδημοσίεψε στὴν ἐφημερίδα «Ἄστυ» (Ἀθήνα, 4 τοῦ Γενάρη 1901).¹²

Στὸν ὕμνον τοῦ Σολωμοῦ, πούγραψε ὁ Κω-

12. Ξανατυπώθηκε στὸ περιοδικὸ «Ἐθνικὴ Ἀγωγή» τόμ. Α' (1901) σελ. 8, καὶ στὴν «Ἐφημερίδα τῶν Κυριῶν», τόμ. ΙΔ' (1901) σελ. 3. Προχειρότερα βρίσκεται τὸ τραγούδι στὴν Παλαμικὴ συλλογὴ «Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξία» (Ἀθήνα 1912 καὶ Β' ἐκδ., στὸν ἴδιον τόμ.) [1922] σελ. 29-31.

1. Κοίταξε παραπάνω.

2. Κοίταξε τὴν ἐφημερίδα «Φίλος τοῦ νόμου», ἀριθ. 30, σελ. 1, ἀριθ. 33, σελ. 1 κ.λ., ἀριθ. 35.

τόμ.)

στής μας, Παλαμᾶς στὰ Ἐκατόχρονα τοῦ ποιη-
τικού Πατέρα, διαβάζουμε τοὺς στίχους:

Δός του, Μεσολόγγι, τὸ αἷμα σου,
τὴ φωτιά, Τριπολιτσά,
τὰ σμαράγδια σὰς, Ἐφτάνησα,
καὶ τὴ στάχτη σὰς, Ψαρὰί
Καὶ εἰν' Ἐκεῖνος. Μέσ' στὸ βρόντημα
τάξιό τοῦ καρυσφυλλιοῦ,
λειτουργὸς τοῦ Λόγου ἀτάραχος,
καὶ προφήτης τοῦ Ρυθμοῦ.¹

*Οἱ γιορτὲς στὴ Ζάκυνθο γιὰ τὰ ἑκατόχρονα
τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὸ ἐπίγραμμα τών Ψαρών.*—
Οἱ γιορτὲς αὐτὲς ἐγένον ἀπὸ τοῦ Μάη—1
τοῦ Γιούνη 1903. Τὴν τελευταία ἡμέρα τῶν γιορ-
τῶν ὁ Ἀντρέας Νικολάρας, ἀπὸ μέρος τῆς «Ἀ-
δελφότητος τῶν Ψαρῶν ἐν Πειραιεῖ» κατάρθεσε
στὸ μνημα τοῦ Σολωμοῦ στέφανο ἀπὸ φυσικὰ
ξερὰ ἀνθη τῆς μαύρης ράχης τοῦ ρημασμένου
νησιοῦ καὶ διάβασε τὸ ἐξῆς τραγούδι του:

Ἀπὸ τὴ ράχη τῶν Ψαρῶν τὴν αἰματοβαμένη,
γιὰ τὴ γιορτὴ σου τὴ σειπή σου ἐπλέξαμε στε-
φάνι
ἀθάνατη σὰν τὰ Ψαρὰ ἢ μνήμη σου θὰ μένη
καὶ σὰν αὐτά, τὴν Δάφνη σου Χρόνος δὲ θὰ

Εὐλογημένο, ποιητὴ, νὰ εἶναι τὸ ὄνομά σου,
μὲ φλόγα, ποὺ τραγοῦδησες τὴ δόλια μας Πα-
[φάνι].
[μαράνη].

Ἄγγελοι παραστέκουνε τὴν ὥρ' αὐτὴ σιμά σου
νὰ λάμπουν πέρα τὰ Ψαρὰ, μὲ ἑλευθερίας ἐλπίδαί
Ἀπὸ τὴ ράχη τῶν Ψαρῶν, τὴν αἰματοβαμένη,
γιὰ τὴ γιορτὴ σου τὴ σειπή ἐπλέξαμε στεφάνι.
Ἀθάνατη σὰν τὰ Ψαρὰ ἢ μνήμη σου θὰ μένη
καὶ σὰν αὐτά, τὴν Δάφνη σου Χρόνος δὲ θὰ
[μαράνη].²

Ὁ Ζακύνθιος Φρειδερίκος Καρρὲρ στὸ λόγο
του γιὰ τὸ Σολωμὸ (30 τοῦ Μάη 1902) εἶπε
καὶ τὰ ἐξῆς: «Μήπως ἢ Ἀυθουῖα, ἢ Εὐρυ-
κόμη καὶ Βοσκοπούλα του... δὲν μᾶς
ἐνθυμίζουσι τὰ γλυκύτατα τὰ ἐξαίσια τοῦ Θεο-
κρίτου εἰδύλλια! Μήπως ἢ Μοναχή του!
Καὶ ἔπειτα ἔρχεται τὸ ἐξαίσιον θαυμάσιον ἐπί-
γραμμά του εἰς τὰ Ψαρὰ, τὸ παριστῶν καὶ πε-
ριγράφον, δι' ἑνὸς μόνου ἐξαστίχου τὴν ἱστο-
ρίαν τῆς καταστροφῆς, τὴν ἐποποιῶν μᾶλλον
ταύτην μιᾶς ὀλοκλήρου νήσου, τοῦτο δὲ μεθ'
ὄλων τῶν ἀνωτέρω δὲν ἀποτελεῖ τὴν μεγαλυ-
τέραν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ ἐξόχου ταλάντου τοῦ
Σολωμοῦ!»³

Κι' ὁ καθηγητὴς Σπ. Π. Λάμπρος στὸ λόγο
του, ποὺ βγαλε στὶς γιορτὲς τοῦ Σολωμοῦ, συγ-
κρίνοντάς τον μὲ τὸ Σιμωνίδη, τὸ μεγάλο ποιη-
τὴ τῆς ἀρχαιότητος, εἶπε «Ἀλλ' ἰδίως ὁ ζω-
γραφικὸς χαρακτὴρ τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ

διατηρᾷ ἐνώπιον ἡμῶν ἐν τῷ Ἕμνῳ εἰς τὴν ἑ-
λευθερίαν καὶ ἐν τῇ ὄδῳ εἰς τὸν θάνατον τοῦ
Μπαίρου. Ἐκάστη σχεδὸν στροφή τῶν δύο τού-
των ποιημάτων εἶναι ἀξία τοῦ χρωστήρος με-
γάλου ζωγράφου. Αὐτὸς δὲ ὁ Λέσσιγκ τέλος ἤ-
θελε καταθέσει τὴν γραφίδα' μὴ δυνάμενος νὰ
διαστείλῃ τὰ ὄρια τῆς ποιήσεως καὶ τῆς γρα-
φικῆς ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τοῦ ἀριστοτεχνήματος
ἐκείνου, δι' οὗ ὁ ποιητὴς τῆς ἀνθοπληθοῦς Ζα-
κύνθου ἔψαλεν οὐχὶ ἀνευ ζηλείας τὴν μοῖραν
τῆς ἠρωϊκῆς ἐκείνης νήσου, ἧς τὸ κατακεκαυμέ-
νον ὑπὸ τῶν ὑπὲρ πατρίδος θυσίων ἔδαφος ὀ-
λίγα μόνον χορτάρια ἤδυσνήθη νὰ παράσχη εἰς
τὸν στέφανον τῆς Δόξης τῆς περιπολούσης τὰ
καπνίζοντα ἐρείπια τῶν Ψαρῶν... Πρὸς τὴν ἐπι-
γραμματικὴν δ' ἐκείνην βραχύτητα τοῦ Σιμωνί-
δου ἀντιπαραβαλλόμενος ὁ Σολωμὸς φαίνεται
ἐκ πρώτης ὄψεως ἀδυνατῶν νὰ μικροτεχνήσῃ
ἐντὸς βραχείας στεφάνης τὴν μεγάλην δόξαν
τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλὰ τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὴν κα-
ταστροφήν τῶν Ψαρῶν δεικνύει, ὅτι εἶχεν ὑπέ-
ροχον καὶ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν ἐπιτέχνησιν
τῆς σιμωνιδεῖου ἐπιγραμματοποιίας.¹ Εἶναι δὲ
πράγματι κρίμα, ὅτι δὲν ἠτύχησαν οἱ ἦρωες
καὶ οἱ μάρτυρες, αἱ νίκαι καὶ αἱ θυσίαι τοῦ με-
γάλου ἀγῶνος ν' ἀποθανατισθῶσιν, ἰδίως, ὑπὸ
τοῦ Σολωμοῦ, δι' ἐπιγραμμάτων ἀναλόγων
πρὸς τὸ γραφεῖν περὶ τῶν Ψαρῶν, ἅτινα θὰ
ἦσαν ἐφάμιλλα πρὸς τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Σι-
μωνίδου... Ὁ Ζακύνθιος Ὀλυμπιονίκης τῆς
λύρας δὲν ἀνήκει εἰς μόνην τὴν Ζάκυνθον, ἀλλ'
ἀνήκει εἰς ὅλον τὸ ἔθνος. Ἡ μνήμη αὐτοῦ...
ἀπέβη ζωηρὰ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους ὅ-
λου... Οἱ στέφανοι οἵτινες θὰ κασμῆσωσι... τὸν
ἀγῆρω αὐτοῦ τάφον δὲν προσεκομίσθησαν
μόνον ἐκ τῶν λειμῶνων τῆς πατρίδος νήσου, ἀλλ'
ἐπλέχθησαν ἐξ ἀνθέων φουμένων ἀπανταχοῦ,
ὅπου ὑπάρχει βλάστησις ἐλληνικὴ ἐπὶ ἐδάφους
ἐλευθέρου, ἐπλέχθησαν καὶ ἀπὸ τὰ λίγα χορ-
τάρια ποὺ ἔχουν μένει στὴν ἔρημη γῆ τῶν
Ψαρῶν. Ὁ δὲ στέφανος ἐκεῖνος τῆς γεννητέρας
τῶν πυρσοφόρων θαλασσομάχων(*) συμβολίζει
τὸν ἀτέρμονα, τὸν ἀόρατον στέφανον, δι' οὗ
ἀπειρες ἀλύτρωτες ἐλληνικὲς πατρίδες προσπα-
θοῦσι τρόπον τινὰ νὰ περιβάλωσι μὲ χλωρὰν
ἀνθησιν νέου βίου τ' ἀψυχα κόκκαλα τοῦ κοι-
μωμένου Ψόλτου τῆς ἑλευθερίας»².

Ὁ Ψυχάρης, προσκαλεσμένος ἀπ' τὴ σχε-
τικὴ ἐπιτροπὴ, νὰ πᾶν ἀπ' τὸ Παρίσι στὴ
Ζάκυνθο καὶ νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ Σολωμὸ στὰ
ἑκατόχρονα του, δὲν κατώρθωσε νὰ κατεβῇ
ὁ ἴδιος στὴν ἀνθόσπαρτη πατρίδα τοῦ Ποιητῆ.
Ἔστειλε ὁμως³ στὴν ἐπιτροπὴ γράμμα, ποὺ σὲ
δαῦτο γράφει: «Ὁ Παλαμᾶς στὴν πρωτότυπη
κι' ὠραία του μελέτη γιὰ τὸν ποιητὴ μας, θυ-
μίζει πῶς ὁ Πολυλάς ὠνόμασε τὸν Ἕμνον τὸν

1. Ἐκθεσίς τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τῆς κεντρικῆς
ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Σολωμοῦ,
σελ. 98 (πρβλ. παραπάνω, σελ., 1091 ὁποσημ. 1).

2. Ἐκθεσίς τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς
Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Σολωμοῦ,
σελ. 29-30, 121-122.

3. Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 42.

1. Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 67-69, 74-75, πρβλ. ἐφημε-
ρίδα «Ἄστυ», Ἀθήνα 3 τοῦ Γιούνη 1902. Σ. Π.
Λάμπρος, Λόγοι καὶ Ἄρθρα, Ἀθήνα 1902, σελ.
«Νεοελληνικά 3. Γύρω στὸ Σολωμὸ...». Ἐκδοθ. «Στα-
χαστή». Τόμ. Β', Ἀθήνα 1927, σελ. 167-169, 176-177.

* Πρβλ. παραπάνω σελ. 1080 α.

2. Ἀπ' τὰ «Παρίσια 11)24 τοῦ Μαγιοῦ 1902».

πρῶτο γνήσιο καρπὸ τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας, ὕστερα ἀπὸ εἰκοσι αἰῶνες τοῦ μαρασμοῦ τῆς... Μά μήπως εἶναι ὁ Ὑμνος μονάχα; Μήπως δὲν εἶναι καὶ τόσα ἄλλα, πού τὸ καθένα τους πρέπει νὰ ἔχουμε γιὰ ἀληθινὸ ἀριστούργημα. Ἡ Ἀγνώριστη, ἡ Ξανθοῦλα, ἡ Φαρμακωμένη, Ὁ Θάνατος τῆς ὀρφανῆς, Ὁ Θάνατος τοῦ βοσκοῦ. Τὰ ψαριὰ. Τὰ περίφημα Ἀποσπάσματα, ὅλα μαζί με τὰ Σατυρικά του, εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα πλούσια τῆς σημερινῆς μας φιλολογίας στολίδια.

Ὁ Γ. Σουρῆς στὶς γιορτὲς τοῦ Σολωμοῦ ἔγραψε τραγούδι μετὴν ἐπιγραφή:

«ΣΤΟΝ ΣΟΛΩΜΟΝ
ΗΜΩΝ»

Ἡ τελευταία στροφή τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ λέγει:

Κι' ἡ Δόξα πού τὴν ἔβλεπες εἰς τῶν Ψαρῶν
[τῆ ράχη
μέ στεφάνια χορτάρια νὰ περπατῆ μονάχη,
χαράζει ἔμπρὸς σὺν τάφο σου τὰ φωτεινά
[τῆς ἴχνη
καὶ λίγ' ἀπ' τὰ χορτάρια τῆς στὸ μάρμαρό σου
[ρίχνει,
μέ τὰ χορτάρια πού σκορπᾷ κοιτώντας τὴ μορ-
[φή σου
γίνονται ρόδ' ἀμάραντα τριγύρω στὴν κορφή
σου¹

Κι' ὁ Σπῦρος Μαρσούκας θυμᾶται τὸ ἐπίγραμμα τῶν Ψαρῶν σ' ἓνα τραγούδι του «τὸ Φεραῖο». Ἄκουσε τοὺς σκετικοὺς στίχους τοῦ βάρδου τῶν Βαλκανικῶν καὶ ἄλλων ἀγῶνων τῆς ἐποχῆς μας:

Ἀησμονημένο ἀπόμεινε τὸ «ὡς πότε πολληκά-
[ρια»
καὶ ἡ Δόξα πλιά δὲν περπατεῖ, δὲν πλέκει μέ
[χορτάρια
τὸ φωτεινὸ στεφάνι τῆς νὰ πάη νὰ τὸ φορέση
στὰ ἔξοκα τὰ μέτωπα, πού τάχε ἡ λάμψη
[δέσει
τοῦ μπαρουτιοῦ καὶ τῶν σπαθιῶν μέ μιὰ ἀχτί-
[δα θεία
τὴν ὥρα πού τὰ ἐλάμπρυνε μέ φῶς ἡ Ἐλευθε-
[ρία

Μουσικὲς συνθέσεις τῶν Σολωμικῶν στίχων γιὰ τὴν καταστροφή τῶν Ψαρῶν κι' ἄλλες ἔχουμε καὶ τέσσερες πού, παρακάτω σημειώ-
νω: Α' τοῦ Ζακυθηνοῦ ποιητῆ Γιάννη Τσακα-

σιάνου² (τετράφωνη ἀντρικὴ χορωδία).—Β' τοῦ Μαθιοῦ Σταμ. Μαυρογορδάτου, πού γεννήθηκε στὰ 1860 στὸ Ταϊγάνι, σπούδασε στὸ Παρίσι (Lycée Condorcet καὶ Sorbonne) κ' ἐπιπλέον γύρισε στὴ Ρωσσία, ὅπου κατέγινε στὸ ἐμπόριο καὶ σὲ τραπεζιτικὲς δουλειές. Ὁ Ματθ. Στ. Μαυρογορδάτος, πού τὸν περίφημο μουσικοσυνθέτη Νικ. Αὔγερινὸ τὸν εἶχε πάππο, ἐτόνισε καὶ τραγούδια τοῦ Γ. Δροσίνη (δημοσιεύτηκαν στὴν Ἀθήνα στὰ 1900 ἀπὸ τὸ μουσικὸ κατάστημα Βελούδιου)³.—Γ' Μανώλη Καλομοίρη, ἐπίγραμμα Ψαρῶν. Γιὰ ἀπαγγελία μετ' ὑπόκρουση ὀρχήστρας. Ἐγράφηκε τὸ 1939. Ἀνέκδοτο. Ἐκτελέστηκε ἀπὸ τοὺς ραδιοφωνικοὺς σταθμοὺς Ἀθηνῶν καὶ Βερολίνου⁴.—Δ' τοῦ Ἰταλοῦ μουσουργοῦ Β. Parisini (τετράφωνη χορωδία μετ' συνοδεία πιάνου)⁵.

Γιὰ τὶς μεταφράσεις τῶν Σολωμικῶν στίχων γιὰ τὴν καταστροφή τῶν Ψαρῶν θέλω ἄλλοτε γράψαι.

Τὸ Σολωμικὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὴν καταστροφή τῶν Ψαρῶν καὶ τρεῖς σκετικὲς παρωδίες. Κ' οἱ τρεῖς εἶναι ἔργα σατυρογράφων, πού κρατοῦν ἀπ' τὰ Ἐφάνησα, τοῦ Ζακυθηνοῦ Γιάννη Γ. Κολώνια⁶, ἐπιπλέον κάποιου Κεφαλλονίτη, πού κρύβεται μέ τὸ παρανόμι «Κόκορος», καὶ τοῦ σατυρογράφου Ἀγγελου Καντοῦνη, πού κι' αὐτὸς κρατοῦσε ἀπ' τὴ Ζάκυθο. Ἡ παρωδία τοῦ Γιάννη Γ. Κολώνια γράφηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1902, ὕστερ' ἀπ' τὶς γιορτὲς γιὰ τὰ Ἐκατόχρονα τοῦ Σολωμοῦ⁷, καὶ τυπώθηκε στὴ βδομαδιατικὴ ἐφημερίδα «Κουτούζης»⁸, πού δημοσίευε πρῶτα στὴ Ζάκυθο κ' ἐπιπλέον στὴν Ἀθήνα ὁ ἴδιος ὁ στιχοπλέχτης τῆς παρωδίας:

« . . . . . »

Τρέχω στὴν πλατεῖα Ρούγα⁹, πούχει τὲς πολ-
[λὲς κολώνες.
αὐτὲς εἶναι τῆς Ζακύνθου Πλαταιῆς καὶ Μαρα-
[θῶνες.

Στὲς Κολώνες αὐτὲς τὲς μεγάλες
περπατώντας ὁ Χάσης μέ πάλες,
μελετᾷ φόνους, σμπάρα, καυγάδες
καὶ στὴ ζώνη σελάχι φορεῖ
φορτωμένο κούμπουρες καρράδες
καὶ μ' αὐτὲς τὸν ἀέρα βαρεῖ.»

Χάσης εἶναι τὸ παρανόμι τοῦ Ζακυθηνοῦ ψευτοπαλληκαρᾶ Θεωρῆ Καταπόδη, πού γεννήθηκε πάνω κάτω στὰ 1734 καὶ πέθανε στὰ 1809¹⁰ αὐτὸς ὁ ψευτοπαλληκαρᾶς εἶναι τὸ κυριώτατο πρόσωπο τῆς κωμῆς—ἢ καλύτερα νὰ εἰποῦμε προσωπικῆς σάτυρας «ὁ Χάσης»¹¹, πού σύνταξε ὁ Ζακυθηνὸς Δημήτρης Γουζέλης, ἐργατικὸς στιχοπλέχτης καὶ σημαντικὸς ἀγωνι-

1. «Ρωμῆς» τοῦ Γιάννη 1902 Πρβλ τὸ βιβλίο «Ἐκθεοὶς πεπραγμένων Ἐκατονταετηρίδος Σολωμοῦ», σελ. 100, 88ς καὶ σελ. 105 (Γνώμη τοῦ Α. Γαῖτα γιὰ τὸ ἐπίγραμμα τῶν Ψαρῶν) σελ. 116 (λόγος τοῦ Διον. Ταβουλάρη γιὰ τὸν Ψάλτη τῶν Ψαρῶν) σελ. 130 (λόγος τοῦ Παναγ. Α. Μουζάκη, Σεβασμιοῦ τῆς Ἀγγλικῆς Στοᾶς στὴ Ζάκυθο γιὰ τὴ Δόξα τοῦ Σολωμοῦ).

2. Ἀπὸ τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον Ρήγα τοῦ Φεραίου Ἀθηνᾶ 1924, σελ. [1].

3. Ἐκθεοὶς τῶν πεπραγμένων ὀπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Σολωμοῦ σελ. 37, 101

4. Γ. Ι. Ζολώτα—Αἰμ. Κ. Σάρου, Ἱστορία τῆς Χίου. Τόμ. Γ' Μέρος Β. Ἀθήνα 1928, σελ. 733, 740

5. Ἔργα Μανώλη Καλομοίρη.—Ἐκδόσεις. Χρονο-
λογίαις. Ἐρμηνευτὲς [Ἀθήνα 1945], σελ. [8], ἀριθ. 2.

6. Πρβλ. Σολωμοῦ ποιήματα μετ' πρόλογο καὶ σημειώματα Κώστα Καιροφόλα, σελ. 288.

στής τῆς Μεγάλης Ἐπανάστασης τοῦ 1821 καὶ μὲ τὸ στίχο καὶ μὲ τ' ἄρματα.

Ἡ ἀγαπητὴ στὸν Ἐφτανησιώτικο λαὸ σάτυρα τοῦ Δημήτρη Γουζέλη «Ὁ Χάσης» εἶναι περισσότερο ἀξιόλογο γλωσσικὸ καὶ λαογραφικὸ μνημεῖο παρά ἔργο τέχνης.

Τοῦ «Κόκορου» ἡ σχετικὴ παρωδία εἶναι:

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

Στοῦ Ταφιοῦ περπατῶντας τὸ βράχο
τὸ νινὶ τῶν Λεπέδων μονάχο,
πού τὸ δόντι γι' αὐτὰ τοῦ πονεῖ,
κι' ὁ Ἰμάμης τὸ χέρι σηκώνει
κι' εὐλογεῖ τοῦ Ταφιοῦ τὸ νινί.
(ἔκ Ληξουρίου)

Τυπώθηκε τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο στὴν «πολιτικοσατυρικὴ» ἐφημερίδα «Ζιζάνιον»¹, πρὸ δημοσίευσή της ἐπὶ Κεφαλλονιάς ὁ Γιώργης Μολφέτας² στιχοπλέχτης λυρικῶν καὶ σατυρικῶν στίχων καὶ τολμηρὸς δημοσιογράφος (γεννημένος στ' Ἀργοστόλι στὰ 1871). Ὁ «Κόκορας» μπορεῖ νὰ ἦταν ἀπ' τὸ Ληξούρι ἢ τὰ περίχωρά του.

Τὸ Ταφιοῦ εἶναι βουνὸ στὰ Μεσοχώρια τῆς Κεφαλλονιάς· ἀπὸ κάτω ἀπ' τὸ βουνὸ τοῦτο βρισκεται, χτισμένο μέσα σ' ἕνα γούπατο, τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγία-Παρασκευῆς, λεγόμενο καὶ τοῦ Ταφιοῦ. Βορειοδυτικὰ τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ταφιοῦ, ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας μακριὰ ἀπὸ αὐτὸ, βρισκεται χτισμένο πάνω σὲ ψήλωμα κοντὰ σὲ παραθαλάσσι πολὺ ἀπόκρημνο, τὸ μοναστήρι τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου μὲ τὸ παρανόμι «Κηπούρια»· τὰ «Λέπεδα» εἶναι μικρὸ γυναικεῖο μοναστηράκι, ἀφιερωμένο στὴν Ἁγία-Παρασκευή· εἶναι χτισμένο κοντὰ στὸ χωριὸ Μεροβίγλι τῆς Πάλης³. Ἡ παρωδία τοῦ «Κόκορου» φαίνεται, πὼς σκετίζεται μὲ σκάνταλα ἐρωτικὰ μιᾶς καλογριᾶς τοῦ μοναστηριοῦ τῶν Λεπέδων καὶ καλογέρου ἀπὸ τὰ Κηπούρια.

Νινί = τὸ μικρὸ παιδί, ἡ κοῦκλα (πρβλ. τοὺς συνεχιστὰς τοῦ Βυζαντινοῦ χρονογράφου Θεοφάνη, ἐκδ. τῆς Μπόννας, σελ. 90, 23., 629, 13, ὅπου νινία = οἱ ἄγιες εἰκόνες, μὰ στὴν Κεφαλλονίτικη παρωδία νινί = ὁ καλόγερος, ἡ καλογριά). Ἰμάμης ἔδω = ὁ δεσπότης τῆς Κεφαλλονιάς.

Ὁ Ἄγγελος Καντούνης⁴ μὲ τὴν παρωδία τῶν στίχων τοῦ Ποιητῆ σατυρίζει τὸν περίφημο δεσπότη τῆς Ζάκυθος Διονύσιος Λάτα (1835-1894), πού στάθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιότους σοφοὺς καὶ καλόγνωμους κληρικοὺς τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας· ἡ ρητορικὴ του δύναμη, ἡ ἀρ-

νησιθρησκεία του καὶ ξεχωριστὰ ἡ φιλοσημικὴ διάθεσή του⁵ ὅλα τούτα ἦτανε ξεκουστὰ καὶ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς πατρίδας μας. Ὡς τόσο ὁ Διονύσιος Λάτας, γιὰ τὴ μεταίοδοξία του καὶ γι' ἄλλους λόγους, δὲν ἦταν ἀγαπητὸς σ' ἕνα κύκλο Ζακυθινῶν καὶ στὸν Ἄγγελο Καντούνη, καθὼς δείχνουν κ' οἱ στίχοι του:

Εἰς τοῦ κάστρου⁶ τὴν ἐνδοξὴ ράχη
περπατῶντας ἡ μούρλια⁷ μονάχη
μελετᾷ θρόνους, μίτρες, στιχάρια,
καὶ στὴν κόμη στεφάνι φορεῖ,
γεναμένο ἀπὸ λίγα γουμάρια
πούχαν μείνει στοῦ Χάσης τὴ γῆ⁸

Στὴν παρωδία τούτη εἶχε δώσει ὁ Ἄγγελος Καντούνης τὸν τίτλο «Ἀπολυτίκιον». Οἱ Ζακυθῖνοι πολιτικοὶ φίλοι καὶ θαυμαστὰς τοῦ τρανοῦ δημοκράτη Κ. Λομβάρδου εἶχανε δώσει στὸ μεγάλο τους ἀρχηγὸ γιὰ δαῖγμα τιμῆς καὶ ἀφοσίωσης ἕνα στεφάνι ἀσημένιο. Ὁ Διονύσιος Λάτας, ἔστωντας δεσπότης στὴ Ζάκυθο κ' ἀντιπολιτευόμενος τὸν τρανὸ Λομβάρδο, ἔβαλε κάποτε (ἀνάμεσα στὰ 1884 καὶ 1888) ὅλους τοὺς παπάδες τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἐπαρχίας του νὰ συνάξουνε χρήματα καὶ νὰ προσφέρουνε καὶ στὸν ἱεράρχη τους ἕνα στεφάνι καλύτερο, ὄχι ἀσημένιο, ἀλλὰ χρυσό. Γι' αὐτὸ τὸ στεφάνωμα τοῦ δεσπότη Διονυσίου Λάτα ἔγραψε ὁ Ἄγγελος Καντούνης ἄλλο «ἀπολυτίκιον»⁹.

Μιὰ συγκινητικὴ παράδοση γιὰ τὸ «χαλάσμο» τῶν Ψαρῶν¹⁰ ἐδημοσίεψε ὁ Ν. Γ. Πολίτης¹⁰: «Στὰ Ψάρὰ κάθε στὴν εἰκοσιμιά τοῦ Θεριστῆ ἀκούνε στὸ Παλιόκαστρο τουμπάνοι καὶ βουκινάρια καὶ παίζουνε, ὡς καθὼς κάνανε οἱ Τούρκοι τὸν καιρὸ πού ἦρθανε κ' ἠχαλάσανε

5. Πρβλ. τὸ βιβλίον «Δράσις ὑπὲρ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ ἔθνους καὶ γνῶμαι περὶ Ἰουδαϊσμοῦ διακεκριμένου ἱεράρχου τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἀειδύμου ἀρχιεπισκόπου Ζακύνθου Διονυσίου Λάτα διατυπωθεῖσα ἐν τῷ θείῳ ὄπ' αὐτοῦ κηρύγματι καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ. Συλλεγεῖσαι ὑπὸ Διονυσίου Ν. Λάτα, καθηγητοῦ Γυμνασίου Ζακύνθου. Ἐκδοτικὸς οἶκος Δημοτηρίου Δ. Πετσάλη, Ζάκυνθος 1933». Ὁ δεσπότης Διονύσιος Λάτας στάθηκε ἀρχισυντάκτης κ' ἐκδότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐφημερίδας «Σιών» (τὸ εἰρητηριὸ τῆς τύπωσης ὁ σεβασμ. Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης μὲ προλεγόμενα καὶ σημειώσεις (Ἀθήνα 1909)).

6. «Στὸ προάστειο Μπόχαλη τῆς χώρας Ζάκυθο—μοῦ γράφει ὁ φίλος μου Μαρῖνος Σιγοῦρος—στὰ θεμέλια τοῦ μεσαιωνικοῦ Κάστρου, εἶχεν ὁ δεσπότης Διον. Λάτας δύο σπίτια, στὸ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ συνήθιζε ὁ δεσπότης νὰ περνᾷ τὸ καλοκαίρι του».

7. Ὁ «παράφορος» χαρακτήρας τοῦ δεσπότη Λάτα ἦτανε ἀφορμὴ νὰ τὸν περνοῦν πολλοὶ γιὰ μούρλια. Πρβλ. καὶ παρακάτω, σελ. 1092, ὅποσημ. 8.

8. Ὁ φίλος Μαρῖνος Σιγοῦρος μοῦ ὑπενθυμίζει τὸ σατυρικὸ ἐπίγραμμα τοῦ Ζακυθῖνου μακαρίτη Γιάννη Τσακσιάνου, ὅπου περιγράφεται ἡ Ζάκυθος τελειώνοντας:

Κι' αὐτὴ τὴ θεία ζωγραφιά τοῦ Χάσης
μουρλόχωρα τὴν ἔχον ὀνομάσει.

9. Πρβλ. Δημ. Μάργαρα, ὅπου σημειώσαμε παραπάνω, σελ. 63, Σ' ἕνα φύλλο τοῦ «νέου Ρωμισοῦ», αὐτοῦ τοῦ χρόνου, (1945) τυπώθηκε καὶ μιὰ ἄλλη παρωδία τοῦ Σολωμικοῦ ἐπιγράμματος τῶν Ψαρῶν.

4. Βιογραφία τοῦ Ἄγγελου Καντούνη ἔγραψε ὁ Σ. Δεβιάκης (σὲ μονόφυλλο μὲ χρονολογία 3.1X 1890, βγαλμένο ἀπὸ Ζακυθινὸ «τυπογραφεῖον ὁ Φώσκολος») κ' ὁ Δημήτρ. Μάργαρας στὸ περιοδικὸ «Ἰόνιος Ἀνθολογία», τεύχος 48-49 (Μάης 1931), σελ. 57-64. Πρβλ. καὶ Λ. Ζωῆς (δὲς παραπάνω), τόμ. Α', σ. 375, καὶ «Ἄγγελο Καντούνη Ἄπαντα ποιητικὰ καὶ πεζὰ μετὰ προλόγου καὶ σημειώσεων ἐκδίδονται ὑπὸ Ἄγγελο Ν. Βερουκίου, συντάκτου τοῦ Πατριώτου, Ἐν Ζακύνθῳ, τοῦ τυπογραφείου ἡ Λύγῃ Νικολάου Θ. Κοντόγιωργου 1896» (Πρβλ. καὶ Ε. Legrand - E. Pagnot, Bibliographie Ionienne, τόμ. Β', σελ. 734, 767, ἀριθ. 3691, 3877).

τά Ψαρά. Καί τὴν ἴδια ἐποχὴ τ' ἀκοῦνε κάθε βράδυ, καὶ βλέπουνε ὡς τώρα ἓνα φῶς νὰ βγαίνει».²

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σελ. 1086 I. Ἡ καιαστροφή τοῦ μικροῦ, μὰ δοξασμένου τούτου νησιοῦ, εἶναι συχνὸ θέμα τῆς παλαιότερης Νεοελληνικῆς Φιλολογίας· ὁ Ἄλεξ. Ρ. Ραγκαβῆς στ' Ἀπομνημονεύματά του (τόμ. Α', Ἄθῆνα 1904, σελ. 135/6) μᾶς ἱστορεῖ: «Κατ' ὄψιν, ... [στὴν Ὀντέσσα στὰ 1824-1825] νὰ κλέπτω καὶ τινὰς στιγμὰς ἀπὸ τῶν σπουδῶν μου ἐνίστη, καὶ ἀφίρουν αὐτὰς εἰς δὲ ἐγὼ ἐνόμιζον ποίησιν ὀρχίσις εἰς στίχους ὁμοιοκαταληκτοὺς νὰ γράφω ἔπος τι δ' ἐπέγραψα Ψυρεῖαν, ἦτοι τὰ κατὰ τὴν ἐνδοξὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν, καὶ ἐπεράτωσα τρεῖς μακρὰς ραψωδίας ἐκ τῶν εἰκοσιπενσάρων ὡς ἐσχεδιάζον, ὅτε ἐν καιρῷ εἰσέτι ἀνεγώρισσα ὅτι αἱ βότρυες τοῦ Παρνασσοῦ ἦσαν ἐτι ἀμφακὲς δι' ἐμὲ, καὶ παρητήθη τοῦ ἀώρου μεγαλοργήματος». Γνωστότερα εἶναι τὰ δράματα «Ἡ ἄλωσις τῶν Ψαρῶν» τοῦ Θεοδώρου Ἀλκαίου καὶ «Ἡ καταστροφή τῶν Ψαρῶν», ἔργο τῶν νιάτων τοῦ Σκιαθίτη λογοτέχνη Ἀλ. Δ. Μωραϊτίδη (πρβλ. Νικ. Λάσκαρη, Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου, τόμ. Α', σελ. 280, τόμ. Β', 1939, σελ. 154. Γ. Βαλέτα, Αἰολικὴ βιβλιογραφία Λέσβου - Ἀδραμυτηνῶς κόλπος 1566-1939, Μυτιλήνη, Λεσβιακὴ ἔκθεσις 1939, σελ. 14, ἀρθ. 60, τοῦ ἴδιου. Θεόδωρος Ἀλκαίος, ὁ βάρδος καὶ ὁ καπετάνιος τοῦ εἰκοσιένα (τὰ πρῶτα θεατρικά), Ἀθήνα 1943, κ' ἀντίθετα Γ. Βλαχογιάννη, στὴ «Νέα Ἑστία», τόμ. ΛΣΤ' (1944) σελ. 584 κ. ἑ. Ὁ Θεόδωρος Ἀλκαίος ἔγραψε κ' ἓνα ἔπος γιὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν· κοίταξε καὶ τὸ σχετικὸ τραγοῦδι τοῦ Χ. Α. Παρμενίδου, στὴν «Πανδώρα», τόμ. ΙΔ' (1863/4), σελ. 483. Περίφημη εἶναι ἡ ὠδὴ τοῦ Κάλβου «Εἰς Ψαρά», γραμμένη, καθὼς φαίνεται, λίγον καιρὸν ἔπειτ' ἀπ' τὴν ἐνδοξὴν καταστροφὴν τοῦ νησιοῦ· μὲ τὴν ἴδια καταστροφὴν σκετίζονται καὶ στίχοι τοῦ «Ἕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν» τοῦ Γερτύλιου λόγιου Χ. Σακελλαριάδη (Σπινθηρες, σελ. 27-28, 49-40' καὶ στίχοι τοῦ Κωστή Παλαμά «Ἕμνος γιὰ τ' ἄγαλμα ποῦ στήθηκε τοῦ Σολωμοῦ στὴ Ζάκυνθο») πρωτοτυπώθηκε στὸ περιοδικὸν «Ἐθνικὴ Ἀγωγή», 1902, σελ. 111-122, πρβλ. καὶ Γ. Κ. Κατσιμπαλῆ, Βιβλιογραφία Κωστή Παλαμά Ἐκδόσεις καὶ δημοσιεύματα, Ἀθήνα 1943, σελ. 17, ἀριθ. 430, πρόσθεσε καὶ τὴν παραπομπὴν στὸ βιβλίον «Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Ἐκατονταετηρίδος τοῦ Σολωμοῦ, Ζάκυνθος 1902 3, σελ. 93-99), στίχοι τοῦ Λέκα Ἀρβανίτη Μαλλιάρου (= Ἀ. Πάλλη), Κούφια Καρύδια, Λιβερπούλ 1915, σελ. 525) καὶ τοῦ Α. Νικολάρα, (πρβλ. παραπάνω σελ. 1090) καὶ Νικόν Α. Βέην-Βεεσ στὴν «Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», τόμ. Δ', σελ. 10-17.

Σελ. 1. 1. Πρβλ. τὴν ἀρχὴν τοῦ τραγουδιοῦ: Σαράντα μέρες μελετῶ νὰ πάω στὸν πνευματικόν.

Φράση Ἰθακική: Βουλιέμαι (= θέλω) καὶ μελετῶ νὰ... — Αὐτὲς τὶς ἡμέρας ἀκούσα γερόντισσα Μωραϊτίσσα νὰ λέη: «Μελετῶ νὰ πάω σὲ λίγο στὸ Μέγα Σπήλαιον νὰ προσκυνήσω». Στὰ Τσακωνικά: μελετοῦ = μελετῶ = ἔχω στὸ νοῦ μου, σημασία, ποῦ ἔχει τὸ ρῆμα καὶ στ' ἀρχαῖα καὶ στὰ μεταγενέστερα ἑλληνικά· κοίταξε: F. r. Preisigke, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, (Βερολίνο 1927) σελ. 64. E. Preuschen, Vollständiges Griechisch-Deutsches Handwörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments (Giessen 1910) σελ. 697 κ. ἑ. Μ. Δέφνερ, Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου (Ἀθήνα 1923) σελ. 299.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Σελ. 1086.

3. Τόμ. Α' (Ζάκυνθος, 1898) σελ. 601.
4. Στὸ ἴδιο μέρος.
5. Π. Παπαζαφειροπούλου, Περιουσιολογία γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ (Πάτρα, 1887) σελ. 191, 5 (= Ν. Γ. Πολίτη, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγοῦδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔκδ. β' (1925) σελ. 230, ἀριθ. 178).
- 6) Κοίταξε Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορικὸν ἀρχεῖον Διονυσίου Ρώμα. Τόμ. Α' 1819-1825, Ἀθήνα, 1901, σελ. 261.
7. Ἡ ἐννοία τῆς παροιμίας εἶναι: τὸ δικόν σου πρᾶμα νὰ τὸ παινεύης.
8. Κοίταξε Π. Ἀραβαντινοῦ, Ἡπειρωτικὸν γλωσσάριον (Ἀθήνα, 1909) σελ. 61.
9. Ἔτσι λέγεται δημοτικὰ ἡ λειτουργικὴ ἀεκφώνησις.

Σελ. 1087.

1. Κοίταξε Π. Ἀραβαντινόν, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 61.
2. Ζακυνθινὴ παραλλαγή: «Καλὸ μερίμμα κ' ἔρχεται» (κοίταξε Λ. Ζώη, Λεξικὸν φιλολογικόν καὶ ἱστορικόν Ζακύνθου, τόμ. Α', σελ. 359.)
3. Κοίταξε Π. Ἀραβαντινόν, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, σελ. 61.
4. Αὐτὸ τὸ ἐπίθετον βρίσκεται καὶ στ' ἀρχαῖα κείμενα (καὶ τὰ κλασσικά καὶ τὰ μετακλασσικά) μὲ τὴν ἐννοία: ἀγυμναστος, ἀνέτοιμος. Καὶ τὸ ἐπίρρημα ἀμελετήτως βρίσκεται στὸν Πλάτωνα., Συμπ. 1736.
5. Τόμ. Α', σελ. 512-513.
6. Κοίταξε Λ. Ζώη, ὅπου παραπάνω, τόμ. Α', σελ. 47.
7. Στὸ ἴδιο μέρος.
8. Στὸ ἴδιο μέρος γράφει ὁ Λ. Ζώης: «Ἀμελετήτα (ἢ κουφά) λέγονται οἱ μῦς καὶ τὰ ἔρπετά, κατὰ τὴν πρώτην ἐκάστου μηνός, διότι κ[οινῶς] δοξάζεται, ὅτι ὀνοματίζων τὴς

ταῦτα κατὰ τὴν α' ἐκάστου μηνὸς βλέπει τοιαῦτα καθ' ὅλον τὸν μῆνα).

9. Δὲν εἶναι βέβαιο, κοίταξε τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Α', σελ. 513.

10. Κοίταξε Θ. Χελδράϊχ - Σπ. Μηλιαράκη, Τὰ δημώδη ὀνόματα τῶν φυτῶν. Β' ἐκδοσὴ ('Αθήνα, 1925-6) σελ. 43, 77, 159: C. Sativus L. = ἀμελέτητα ('Αθήναι) Cuscuta monogyna = ἀμελέτητα(;))

11) Κοίταξε Μ. Δέφνερ, ὅπου παραπάνω, σελ. 17.

12. Κοίταξε τὸ Ἱστορικὸ Λεξικὸ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τόμ. Α, σελ. 513, πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτη, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τόμ. Α'. Νεοελληνικὴ μυθολογία. Μέρος Β'. Ἀθήνα 1874, σελ. 424-425. Δὲς καὶ τὸ τραγοῦδι «Κέρκυρα» τοῦ Λ. Μαβίλη (ἐκδ. Γερ. Σπαταλά, Ἀθήνα 1935, σελ. 35).

13. Κοίταξε Μ. Δέφνερ, ὅπου παραπάνω, σελ. 17.

14. Ὁ Γ. Μ. Ἀποστολάκης, Ποίησις τῆς ζωῆς μας ('Αθήνα, 1923) σελ. 225, γράφει: «Ἡ κυριώτερη λέξις στὸ ἐπίγραμμα εἶναι τὸ «μελετᾶ» Αὐτὴ τὸ βαστᾶ ὀλόκληρο κ' αὐτὴ τὸ ζωντανεύει. Μ' αὐτὴ τὴ λέξις φανερώνει τὸ μυστικὸ τοῦ ὁ ποιητῆς του», (κοίταξε καὶ «Σολωμοῦ ποιήματα» με πρόλογο καὶ σημειώματα Κώστα Καιροφύλα [Σ.Ω.Β.] σ. 287-8) Ὅμως στηρίζει ὁ Γ. Μ. Ἀποστολάκης τὴ γνώμη του γι' αὐτὸ τὸ «μελετᾶ» περισσότερο φανταστικὰ παρά πραγματικά.

15. Ἀθήνα (1901) σελ. 99, κοίταξε καὶ τὴν ἀνατύπωση τῆς ἐκδοσῆς αὐτῆς, πού ἐγίνε ἀπὸ τὸν Κώστα Ἐλευθερουδάκη ('Αθήνα 1921), σελ. 99, καὶ «Διονυσίου Σολωμοῦ ἀπαντὰ τὰ εὐρισκόμενα ἑλληνικὰ ποιήματα με τὸν Διάλογον καὶ τὰ προλεγόμενα τοῦ Ἰακώβου Πολυλά φραντίδα, σχόλια καὶ κατάταξη Γεράσιμου Σπαταλά» ('Αθήνα 1936) σελ. 166.

16. Κοίταξε καὶ Σίμο Μενάρδο, Δύο Ζακυνθινὸι ποιηταί. Ἀνάγνωσμα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης, Ἀνατύπωσις ἀπὸ τὰ «Παναθηναῖα» ('Αθήνα 1910) σελ. 17-18. Γ. Μ. Ἀποστολάκης, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω.

17. «Διονυσίου Σολωμοῦ τὰ εὐρισκόμενα» (Κέρκυρα 1859) σελ. 218. Κοίταξε καὶ Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα τοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ('Αθήνα, 1935) σελ. XXXI.

18. Δὲν τὴν ἀναφέρει οὔτε ὁ Λ. Ζώης (κοίταξε παραπάνω).

19. Κοίταξε πρόχειρα Κ. Ν Ράδο «Σουλιῶται καὶ ἀρματοῦλοι ἐν Ἑπτανήσῳ» καὶ F. H. Marshall, στὰ Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, τόμ. Θ', τεύχος 1-2 (1932) σελ. 158 κ. ε.

20. Στὴν ἐκδοσὴ τῆς Κέρκυρας 1859, σελ. κβ' πρβλ. καὶ ἐκδοσὴ Κώστα Καιροφύλα, σελ. 287.

21. Κωστῆς Παλαμᾶς, Διονυσίου Σολωμοῦ Ἀπαντὰ τὰ εὐρισκόμενα, ἐκδοσὴ Βιβλιοθήκης Μαρσάλη καὶ ἀνατύπωση Κώστα Ἐλευ-

θερουδάκη, σελ. 92. Γιάν. Μ. Ἀποστολάκης, ὅπου παραπάνω, σελ. 224, κλ.

Σελ. 1088.

1. Κοίταξε Δ. Γρ. Καμπούρογλου, ὅπου παραπάνω, τόμ. Α', σελ. 265 - 267.

2. Αὐτὸ εἶναι ψεύτικος λόγος. Κοίταξε ὅ,τι σκετικὰ γράφει ὁ Ἀν. Ὁρλάνδος, Ναυτικά (ὀλόκληρο τὸν τίτλο γράφουμε παρακάτω), τόμ. Β', σελ. 45.

5. Σελ. 6.

6. Κοίταξε καὶ τὰ «εὐρισκόμενα» τοῦ Σολωμοῦ, ἐκδοσὴ Πολυλά, σελ. 87. Ἡ εἴδησις γιὰ τὴς γιορτῆς καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Γάλλων στὴ Σμύρνη ἔχει χρονολογία 2 VII [1824].

Σελ. 1089.

3. Εἶναι ὁ καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀθήνας (1814-1885). Ἦταν ὁ ἴδιος Ὑαριανὸς κ' ἔγραφε κ' ἄλλα γιὰ τὸ πατρογονικὸ τοῦ νησι (κοίταξε παραπάνω).

4. Ἔχει τὸ βιβλίον σελίδες 94 (οἱ σελ. 2, 3 καὶ 94 δὲν ἔχουν τυπωμένον ἀριθμὸ.) Τὸ σχῆμα τοῦ βιβλίου εἶναι: 8°.

5. Καθὼς βλέπω στὴς Σολωμικὲς βιβλιογραφίες δὲν ἀναφέρεται ὁ Ν. Κοτζιάς κ' ἡ κρίσις του γιὰ τὸν ποιητῆ.

6. «Συλλογὴ τῶν γνωστῶν ποιημάτων τοῦ Ἰππότ. Διονυσίου Κόμ. Σολωμοῦ. Ἐν Ζακύνθῳ. Τυπογραφεῖον ὁ Ζάκυνθος Κωνσταντίνου Ρουσσολίμου 1857».

7. «Ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ καὶ ᾠδὴ εἰς τὸν θάνατόν του. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῶ Ἀθηναίων 1857».

8. «Συλλογὴ τῶν ποιημάτων τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἀθηναίων 1858».

9. Κοίταξε Ν. Β. Τωμαδάκης, ὅπου παραπάνω, σελ. XVI - XXIV.

10. Κοίταξε παραπάνω σελ. 1087β'.

11. Ὅ,τι σκετίζεται μόνο με τὸ μάτικ' ὄχι με τ' αὐτὶ δὲ λογαριάζεται ἐδῶ.

Σελ. 1091:

7. Διάβασε γι' αὐτὸνε πρόχειρα Λ. Ζώη, Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου, τόμ. Α', σελ. 434, 473.

8. πρβλ. παραπάνω, σελ. 1090 κ. ε.

9. Χρονιὰ Η', ἀρθ. 224 ('Αθήνα 7.6.1902) σελ. 3. Ἡ ἐφημερίδα ὠνομάστηκε κατὰ τὸν περίφημο παπᾶ, ζωγράφου καὶ σατυρικὸν ποιητῆ Νικόλα Κουτούζη (1746 - 1819), πρβλ. πρόχειρα Λ. Ζώη, ὅπου σημειώθηκε παραπάνω, τόμ. Α', σελ. 472.

10. «Πλατεία ὁδός» εἶσι λέγεται πῖσημα τὸ μέρος τῆς πρωτεύουσας τῆς Ζάκυνθος, ὅπου βρίσκονται τὰ παλάτια τῆς Ζακυνθινῆς ἀριστοκρατίας καὶ τὰ καλύτερα μαγαζιά τοῦ νησιῦ πρβλ. Α. Σ. Μπισκῆνη, Πρῶται γνώσεις φυσικῆς καὶ πολιτικῆς γεωγραφίας, μετὰ πατριεογραφίας Ζακύνθου. Ζάκυνθος 1897, σελ. 47.

11. Γεννήθηκε στὰ 1774, μῆνα Μάρτη, πρῶ

πέθανε στο χωριό Τζόγια (τῆς Ἡλίας) στὰ 1843, μῆνα Μάη. Πρβλ. Σ π. Δ ε β ι ά ζ η στὸ περιοδικό «Ἑβδομάς», τόμ. Α' (1884) σελ. 122-125, καὶ τώρα τελευταία Ν. Ι. Λάσκαρη, Ἱστορία τοῦ Νεοελληνικοῦ Θεάτρου, τόμ. Α' σελ. 112, 296, 299, 302 κ.έ., 309, τόμ. Β' σελ. 20, 154. ὅπου σημειώνεται καὶ παλιότερη βιβλιογραφία. Για τὴς ἐκδόσεις τοῦ «Χάση» δὲς καὶ Ε. Legrand-H. Pernot, Bibliographie Ioniennne. Παρίσια 1910. Τόμ. Β', σελ. 485, ἀρθ. 2132, 492, ἀρθ. 2173, 793, ἀρθ. 4029. Πρβλ. καὶ παρακάτω σελ.

Σελ. 1092

1. Ἄρθ. 342 (15 τοῦ Γενάρη 1905) σελ. 4 (στὸν ἀρθ. 344, τῆς 5 τοῦ Φλεβάρη 1905, σελ. 3 - 4, βρίσκεται παρωδία τῆς Σ α ν θ ο ὑ λ α ς τοῦ Σολωμοῦ).

2. Διάβασε γιὰ σαῦτον Η. Τσιτσέλη, Κεφαλληνικά Σύμμικτα. Ἀθήνα 1904, σελ. 861.

3. Στὸ ἴδιο μέρος, σελ. 15, 25, 141, 193. Α. Μηλιαράκη, Γεωγραφία πολιτική νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας, Ἀθήνα 1890, σελ. 75 κ.έ., 87 κ.έ., 187, 212.

10. Παραδόσεις, τόμ. Α', σελ. 18, ἀρθ. 27, τόμ. Β', σελ. 651, ἀρθ. 27 (ἀνακοίνωση τῆς Ἀργυρῶς Παπαβασιλείου, στὰ 1888· κ' ἐγὼ ἄκουσα τὴν ἴδια παράδοση ἀπὸ Ψαριανοὺς τῆς Σύρας καὶ τῆς Χίος).

Σελ. 1093.

2. Στὸ ἴδιο βιβλίο τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, τόμ. Α', σελ. 425, ἀρθ. 721, βρίσκεται μιὰ ψαριανὴ παράδοση ἀπ' τὰ χρόνια, «προχοῦ νὰ πᾶνε οἱ Τούρκοι νὰ χαλάσουνε τὰ Ψαρά».

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΗΣ (BEES)

Τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου

ΑΥΤΑΠΑΤΗ

*Μὴ σκιρτήσ' ἡ ψυχὴ σου
στοῦ δειλινοῦ
τὴν εὐκόλη νίκη,
διαν κι' ἐοὺ
δίχως ντροπὴ
μπορεῖς στὰ μάτια νὰ δεῖς
ἕναν Ἥλιο ποὺ δύει.
Ἕνας Γίγας πεθαίνει
στὸ βωμὸ τῆς φθορᾶς,
διαν τὴν ἴδια σιγμὴ
δίχως καμμιὰ ντροπὴ
στοῦ ὁρίζοντα τὸ βάθος
ξεπροβάλλει σὰν φάρος
ἡ σκιὰ ἐνὸς Νάνου
ποὺ ὄλο φουσκώνει
καθὼς μεγαλώνει
τὸ πηγιὸ σκοιάδι
ποὺ ἐκεῖνος ἀφίνει.*

ΚΑΣΙΟΣ